

BARBARA SIERECKA-NOWAKOWSKA

Wyższa Szkoła Sztuki i Projektowania w Łodzi

ŁUKASZ LEWANDOWSKI

Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy w Bydgoszczy

**BYDGOSZCZ
JAKO CENTRUM KULTURY REGIONU
(PLAC TEATRALNY – STUDIUM PRZYPADKU)**

Abstract: Bydgoszcz as the Cultural Centre of the Region (Case Study: Theatre Square). Globalization and the increased progress of civilization is a threat to heritage, history, tradition and identity sawed in urban space. The Cultural Space of the city plays an important role in the process of creating a social space the basis of existence of its inhabitants. Bydgoszcz, like every city, facing threats of its identity, needs to strengthening the functional spatial discriminant, and its unique values. The article is to reveal and expose the most important cultural values in its important elements across the city. Bydgoszcz has got very good potential for both buildings and urban complexes past and present, which may be the basis of a strong cultural center of the region.

Key words: Cultural space, identity.

*„Człowiek żyje prawdziwie ludzkim życiem dzięki kulturze. (...)
Kultura jest właściwym sposobem istnienia i bytowania człowieka. (...)
Kultura jest tym, przez co człowiek, jako człowiek staje się bardziej człowiekiem: bardziej „jest”. (...) Naród bowiem jest tą wielką wspólnotą, ludzi, którą łączą różne spoiwa, ale nade wszystko właśnie kultura. Naród istnieje „z kultury” i „dla kultury”.*

Jan Paweł II

Wprowadzenie

Globalizacja oraz postęp cywilizacyjny wytwarza między regionami konkurencję w sferze organizacji przestrzeni miejskiej. Potęguje to odpowiedzialność za ochronę przestrzeni społecznej, jej unikatowej wartości, a szczególnie tożsamości miejsca.

Wallis uważa, że charakterystyka kulturowych wartości miasta dotyczy jego wartości architektonicznych, zabytkowych, sakralnych, symbolicznych, artystycznych i prestiżowych. Określają je zarówno poszczególne budowle, jak i zespoły urbanistyczne, (plac, ulice, parki, skwery) a także całe dzielnice, oraz miejskie krajobrazy. Wartości kulturowe miasta mają inne znaczenie dla obserwatora z zewnątrz np. turysty (znaczenie estetyczne i poznawcze), a inne dla mieszkańców (wartości te są symbolicznym odzwierciedleniem społeczeństwa, w którym żyją oraz miejsca, jakie w nim zajmują jako jednostki i członkowie poszczególnych grup społecznych) (Wallis 1977, s. 90-92).

Istnieje ścisła zależność między charakterem społeczeństwa – jego strukturą, kulturą, psychicznym i fizycznym zdrowiem, ekonomiczną i intelektualną sprawnością a ukształtowaniem przestrzeni, którą to społeczeństwo włada (Wallis 1990, s. 43). Współcześnie powiemy, że każda grupa identyfikuje się oraz integruje z przestrzenią o podstawowym dla niej znaczeniu. Jedną i tą samą przestrzeń dla różnych grup i zbiorowości może stanowić różne wartości przestrzenne, są one wspólnym dobrem poszczególnych grup i zbiorowości. Wynikają z tego określone następstwa, zarówno dla przestrzennego zachowania się ich członków, jak i dla jednostek do nich nieprzynależnych (Wallis 1990a, s. 15).

Przedmiotem opracowania jest wskazanie w przestrzeni Bydgoszczy zasobów kultury miasta. Ich układ przestrzenny, ich rola oraz zakres oddziaływania wpływa na jednoznaczne wyróżnienie miasta, jako ważnego ośrodka kultury regionu. Dla pełnego przedstawienia tematu uwzględnia się również takie aspekty, jak:

- 1) konkurencyjność,
- 2) współczesne zagrożenia procesem globalizacji,
- 3) budowa potencjału metropolitalnego.

Układ kultury danego kraju stanowi ogół artystycznych, kulturalnych, naukowych środowisk oraz instytucji, które tworzą przestrzenną sieć ośrodków połączonych wspólną strukturą. Kultura jest jednym z kilku podstawowych czynników społecznej, jak i narodowej integracji. Jednocześnie jest całością tak bogatą, że można w niej wyróżnić składniki, które integrują całe społeczeństwo, jak i takie, które integrują poszczególne zbiorowości. Kultura dąży do zaspokojenia integracyjnych potrzeb społecznych zbiorowości całego narodu, tzn. że spontanicznie wytwarza i upowszechnia odpowiednie wartości (Wallis 1978, s. 97-99; 240).

W literaturze coraz częściej podejmowana jest tematyka przekształceń przestrzeni współczesnych miast. Procesy te związane są z rozwojem społeczeństwa.

czeństwa postmodernistycznego, określanego ponowoczesnym, prowadząc do kreacji struktur nowej jakości, stanowiących często alternatywę dla tradycyjnej przestrzeni. Jednocześnie te tradycyjne przestrzenie podlegają ciągłej ewolucji, starając się sprostać narastającej konkurencji (Lorens 2006, s. 7). W jej budowie szczególnie istotną rolę odgrywają wartościowe przestrzenie publiczne, ich charakter, bogaty program funkcjonalny, jak i wartości estetyczne, a te odnaleźć możemy zazwyczaj w obszarach historycznego śródmieścia (punkt ciężenia społecznego, jak i kulturowego, teren aktywizacji społecznej, wymiana myśli, idei, symbol rozkwitu, albo i jego upadku). W ocenie konkurencyjności miast możemy analizować jego oddziaływanie zarówno wewnętrzne – lokalne, jak i zewnętrzne związane z konkurencją innych ośrodków miejskich, w którym wartości indywidualne, (szczególny wyróżnik miasta), jakim jest potencjał kulturowy odgrywa podstawowe znaczenie¹.

Wallis wskazuje na problemy integracyjne na poziomie zespołów urbanistycznych i miast, przejawiających się zanikaniem społeczności lokalnych, będących w poprzednich stuleciach podstawą tych miast (Wallis 1990, s. 39-42).

Na rozwój nowych form przestrzeni publicznych miasta wpływa wiele czynników odnoszących się zarówno do zmian społeczno-kulturowych, jak i polityczno-gospodarczych. Jednym z najważniejszych jest postępujący proces globalizacji. Konsekwencją tych przemian jest ogólnoswiatowa ekspansja postaw konsumpcyjnych kultury zachodniej, a efektem jej rozwoju postępująca uniformizacja oraz regres kultur lokalnych. Rozprzestrzenianie się tej kultury na całym globie przyczynia się w znacznym stopniu do uproszczeń, zubożenia, a nawet jej degradacji. W efekcie ośrodki nie odgrywające roli miast globalnych, a ulegające wpływowi zjawisk globalizacyjnych w szybkim tempie tracą swą indywidualność, zarówno pod względem programowym, jak i archi-

---

¹ Zróżnicowanie wewnętrzne miast wiąże się z oceną jakości przestrzeni, a raczej jej poszczególnych fragmentów. Dzięki tej ocenie społeczność w świadomy sposób może wybrać określone produkty miejskie. Wybór ten uwarunkowany jest dążeniem do unikania doświadczeń niebezpiecznych, ale przede wszystkim chęcią konsumpcji atrakcyjnych doświadczeń kulturowych. Natomiast konkurencyjność zewnętrzna innych ośrodków miejskich dąży do przyciągnięcia turystów, inwestorów, kapitału, zamożnych i wykształconych mieszkańców potęgując tym jego dalszy rozwój. Lorens (2006), s. 23-25. Ponadto, podwyższenie konkurencyjności głównych ośrodków miejskich Polski w przestrzeni europejskiej przez ich integrację funkcjonalną przy zachowaniu policentrycznej struktury systemu osadniczego sprzyjającej spójności” jest jednym z celów pośrednich, jakie postuluje *Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju do 2030 r., Koncepcja...* 2012.

tektonicznym, co jest szczególnie niebezpieczne (eliminacja indywidualnego kodu miasta przy nadaniu im jednolitego charakteru) (Lorens 2006, s. 5-50)².

Według Markowskiego procesy globalizacji stają się szansą rozwoju miast, jak i regionów, ale niekontrolowane przyczyniają się do większego pogłębienia nierówności między miastami i wewnątrz nich co potęguje narastające dysproporcje (Markowski 2005, s. 10-20).

Mamy swobodę wyboru – optymistyczną lub pesymistyczną wizję procesów globalizacji, ale musimy przyjąć, że globalizacja jest obiektywnie występującym faktem diagnostycznym i perspektywicznym. Procesy globalizacji odegrają kluczową rolę w rozwoju Europy i Świata w XXI w. (Kukliński 1999, s. 252-253). Dlatego, zadaniem współczesnych władz rządzących i samorządowych jest troska i podkreślanie wartości unikatowych miast, ich przestrzeni kulturowej, stanowiącej o tożsamości miejsca, dające możliwość społecznej identyfikacji. Ich ochrona jest szczególnie ważna, a jednocześnie zagrożona wpływami globalizacji.

Związki kulturowe są niewymierne, nieuchwytnie, to jednak one budują i definiują prawdziwą metropolitalność przestrzeni współczesnego miasta. Dzisiejsze społeczeństwo, mimo kryzysu oczekuje dostępu do nowych pakietów dóbr konsumpcyjnych. Możliwość jej zaspokojenia daje zarówno wykorzystanie, jak i wzmocnienie funkcji metropolitalnych miast. Przekłada się ona w znacznym stopniu na kulturowe wykorzystanie przestrzeni publicznej, a obsługa regionu w zakresie potrzeb kulturalnych staje się niezbędnym czynnikiem dalszego jej rozwoju. Bez tego elementu metropolitalność określimy tylko jako materialny wyraz interesów ekonomicznych (Mikielewicz 2009, s. 109-114).

Według Kuklińskiego w ocenie statusu metropolitalnego szeroko pojęta i bardzo istotna problematyka kultury obejmuje cztery podstawowe płaszczyzny, które wpływają na ocenę jego statusu:

- 1) tradycyjna wizja kultury jako zespołu osób, jak i instytucji biorących udział w procesach, które tworzą, odtwarzają, jak i popularyzują dzieła i zjawiska, które w naszym systemie wartości zaliczymy do świata kultury – m.in. dzieła wielkiej architektury i urbanistyki, jak opery, teatry, muzea, filharmonie, akademie sztuk pięknych, domy wydawnicze itp.;
- 2) kultura ładu przestrzennego, który tworzy *genius loci* danego miejsca;

---

² Ponadto, według Karwińskiej (2008), s. 51-52 przestrzeń zagospodarowywana w wyniku działalności człowieka może ulegać degradacji. Zazwyczaj ma ona wymiar materialny, ale przede wszystkim społeczno-kulturowy. Może się ona wyrażać przez desakralizację (unieważnienie przestrzeni społecznych), a przede wszystkim przestrzeni o znaczeniu symbolicznym oraz utratę statusu przestrzeni prestiżowej.

- 3) kultura jako środowisko stymulujące procesy innowacyjnego myślenia;
- 4) kultura jako magnes przyciągania do danej metropolii najlepiej wykwalifikowane kadry, dla których wysoka jakość środowiska kulturowego jest istotnym kryterium wyboru miejsca pracy i zamieszkania (Kukliński 1999, s. 261-262).

Bydgoszcz ma duże możliwości rozwoju wartości kulturowych, które powinny stać się nową identyfikacją miasta. W związku z tym, obok wyzwań i możliwości, jakim jest dla Bydgoszczy proces metropolizacji, istnieje obowiązek ochrony i eksponowania istniejącego potencjału kulturowego, który staje się szansą i zobowiązaniem dla miasta.

Dzisiejsze społeczeństwo charakteryzuje potrzeba dostępu do nowych, zróżnicowanych dóbr konsumpcyjnych – możliwość zaspokojenia tej potrzeby daje wykorzystanie i wzmocnienie funkcji metropolitalnej miasta, która przekłada się w znacznym stopniu na kulturowe wykorzystanie przestrzeni społecznej.

Praca skupia się na wskazaniu kulturowych wartości miasta zapisanych w przestrzeni oraz przedstawieniu znaczenia tego potencjału wobec nowej roli miasta w procesie metropolizacji. Przyjęta teza pracy zakłada konieczność określenia znaczenia obiektów kultury w oddziaływaniu na miasto i jego społeczeństwo. Praca jest rozwinięciem i kontynuacją badań podjętych wcześniej przez współautora nad znaczeniem przestrzeni kulturowej Bydgoszczy³.

1. Przestrzeń kulturowa Bydgoszczy

Wobec ogólnego zagubienia wartości miast, pogłębiającego się procesu degradacji przestrzeni, a co za tym idzie pogarszającej się jakości życia w mieście, istnieje potrzeba podjęcia prac od podstaw, określenia kryteriów wyjściowych i działań nad strukturą miejską⁴.

Koncentracja wszystkich rodzajów aktywności współczesnego człowieka i społeczeństwa oraz form współczesnego współżycia, stanowi treść miasta. Przestrzenie publiczne zaś to te, na których ta aktywność i współdziałanie miejskie jest najsilniejsze. Stanowią one o specyfice miasta, jako tworu kultury oraz przestrzennych ram, w których kultura powstawała i roz-

³ Praca magisterska Ł. Lewandowskiego, wykonana w Katedrze Architektury i Urbanistyki, WBiŚ, UTP, pod kierunkiem prof. UTP, dr hab. inż. arch. B. Siereckiej-Nowakowskiej pt. *Centrum Sztuki Współczesnej na Placu Teatralnym w Bydgoszczy*.

⁴ Autorka szeroko omawia zasady i kierunki przekształceń struktury współczesnych miast. Sierecka-Nowakowska (2011), s. 65.

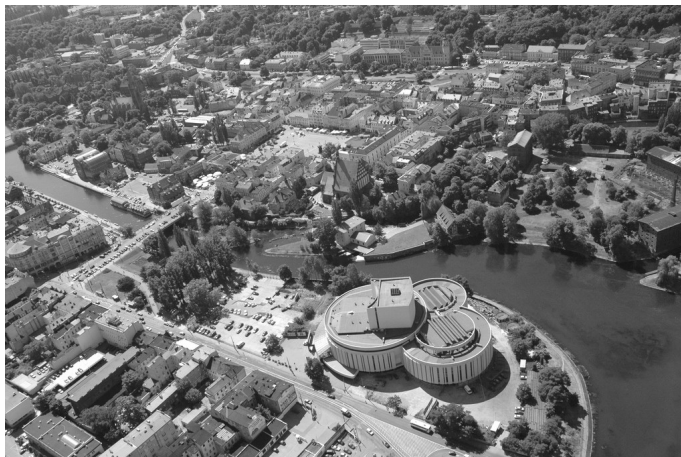
wijała się. Przestrzeń publiczna, to nie tylko wspólne miejsca zaspokajania indywidualnych potrzeb jednostek i grup społecznych, to forma ich współżycia, a także integracji wykraczającej poza zwykłe podobieństwa zachowań. Z tego względu przestrzenie publiczne mają kluczowe znaczenie dla zjawiska identyfikacji, utożsamiania się ludzi z określoną przestrzenią, uznawania jej za swoje miejsce w otaczającym nas uniformizującym się świecie. Poszukiwaniem tożsamości dla wspólnoty może być tylko przestrzeń publiczna. Odgrywa ona tę rolę skuteczniej, kiedy jest bardziej specyficzna i wyrazista w swojej strukturze, jak i formie (Kochanowski 2005, s. 5).

Wartość przestrzeni publicznej bydgoskiego śródmieścia kształtują zarówno relacje poszczególnych placów, jak i ulice. Główny zakres opracowania stanowi: obszar rynku bydgoskiego, ulica Mostowa, ulica Gdańska do Al. Mickiewicza, Wyspa Młyńska i Dzielnica Muzyczna wraz z Placem Teatralnym, znajdującym się w centralnym położeniu obszaru.

Place Bydgoszczy mają swoje wyraźne znaczenie w strukturze przestrzennej i funkcjonalnej miasta. Wynika to z ich historycznego ukształtowania, lokalizacji oraz formy. Układ ten i ich wzajemne relacje stanowią zwartą kompozycję przestrzeni, ale słabo czytelną w strukturze miasta (brak poszczególnych relacji funkcjonalnych, przestrzenno-widokowych). Obszar śródmieścia stanowi wyjątkową wartość historyczną, kulturową, a także społeczną związaną z jego nacechowaniem emocjonalnym, (budowa przynależności i lokalnego patriotyzmu) (fot. 1).

Place budujące system wartości w granicach opracowania to:

- **Stary Rynek**, w którym na wyróżnienie, ze względu na pełnioną funkcję, należy zaliczyć: gmach Ratusza Miejskiego, jaki zamyka zachodnią pierzeję rynku, budynek Wojewódzkiej Miejskiej Biblioteki Publicznej, jaki tworzy narożnik południowo-zachodni oraz najstarszy z istniejących kościół farny św. Marcina i św. Mikołaja, znajdujący się na przedłużeniu północnej pierzei przy ul. Farnej stanowiący silną formę układu.
- **Rybi Rynek**, który znajduje się w północnej części Starego Miasta, między ul. Grodzką a nabrzeżem rzeki Brdy. Jego zachodnią ścianę do ul. Mostowej wypełniają dawne spichrze zbożowe. Obecnie stanowią oddział muzeum L. Wyczółkowskiego, w którym na stałe eksponowane są „Pamiętki Bydgoskie”, jak i wystawy czasowe.
- **Plac Teatralny**, (objęty studium przypadku), który występuje jako obszar o dużym stopniu degradacji, a jednocześnie o szczególnym znaczeniu dla przywrócenia roli placu w układzie miejskim. Stanowi strategiczny punkt odbioru społecznego całego śródmieścia.

Fot. 1. Układ przestrzenny śródmieścia, w tym głównie: Stary Rynek, Rybi Rynek, Wyspa Młyńska, Plac Teatralny (w centralnej części), ul. Mostowa. Wizerunek przestrzeni kształtują obiekty o funkcji symbolicznej oraz historycznej. Tkanka o dużej koncentracji obiektów kultury, m.in.: Opera Nova oraz oddziały Muzeum L. Wyczółkowskiego o największej koncentracji w systemie zielonym Wyspy Młyńskiej. Wartości unikatowych przestrzeni nadaje rzeka Brda
Źródło: www.skyscrapercity.com.

- **Plac Wolności z Parkiem Kazimierza Wielkiego** stanowiący część dawnego XVII-wiecznego ogrodu Klasztoru Klarysek. W jego strukturze wpisany jest pawilon Biura Wystaw Artystycznych oraz kościół p.w. św. Piotra i Pawła.

Koncentracja wartości kultury widoczna jest w obszarze Wyspy Młyńskiej⁵, która z Wenecją Bydgoską tworzy unikatowy system zielony. W jej strukturę wpisane są historyczne obiekty adaptowane na cele Muzeum Okręgowego im. Leona Wyczółkowskiego, w tym: Biały Spichrz – Muzeum Archeologii, Czerwony Spichrz – Galera Sztuki Nowoczesnej), Europejskie

⁵ Wyspa Młyńska – teren o powierzchni ok. 5 ha. Jako własność królewska znana była jako Wyspa Królewska. Początkowo mieściły się na niej magazyny, później młyny oraz mennica. W XV w. zbudowano także tartak i łaźnię miejską. Kanał Międzywodzie dzielił wyspę na dwie części – wschodnią i zachodnią. W latach 1594-1688 z przerwami, głównie w latach 1601-1613 i 1655-1660 funkcjonowała na wyspie jedna z ważniejszych w kraju mennic, w latach 1627-1644 jedyna w Rzeczypospolitej. Brda Młynówka opływająca pierścieniem Stare Miasto (od północnego zachodu) i Wyspę Młyńską tworzy zakątek zwany Wenecją Bydgoską. Umiński (2004), s. 29-30.

Centrum Pieniądza, Dom L. Wyczółkowskiego, Dom Młynarza – Centrum Informacji Muzealnej.

Place miasta tworzą cenny układ w tkance śródmieścia. Budują wizerunek miasta, podnoszą jego społeczne oddziaływania oraz wartości. Dzięki nim sekwencyjny układ przestrzenny nadaje wyjątkowy charakter wizerunkowi miasta. Jako całość krystalizują strukturę przestrzenną, dając czytelność kompozycyjną, podnosząc walory estetyczne.

W układzie przestrzennym śródmieścia ważną rolę odgrywa historyczna ulica Gdańska, jako przestrzeń publiczna (fot. 2, 3). Odgrywa rolę osi kompozycyjnej śródmieścia, położonego na północnym brzegu Brdy. Historycznie została wytyczona w latach 1816-1820. Stanowi arterię łączącą Stare Miasto z północnymi terenami bydgoskiej aglomeracji. W ukształtowaniu układu przestrzennego ulicy ważną rolę odegrało wytyczenie Placu Wolności oraz Alei Mickiewicza, które nadały jej reprezentacyjny charakter. Wartości estetyczne i unikatowe nadaje jej zróżnicowana stylowo zabudowa, jaka powstawała wraz z okresem tworzenia się ulicy (krajobraz architektoniczny kształtował się na przestrzeni ponad 150 lat) (Bręczewska-Kulesza 2003, s. 11-20). Do najważniejszych obiektów tworzących zabudowę o zróżnicowanej formie i znaczeniu należą obiekty wpisane do rejestru zabytków. Zaliczamy do nich:

Fot. 2. Ulica Gdańska na wysokości wlotu ulicy Dworcowej. Wartościowa przestrzeń publiczna stanowiąca główną oś kompozycyjną miasta. Widok w kierunku Placu Teatralnego oraz rynku głównego miasta

Źródło: www.wikipedia.pl (fot. 2, 3).

Fot. 3. Ulica Gdańska. Wnętrze prowadzące w kierunku Dzielnicy Muzycznej.
Pierwszy plan prawej pierzei – sala koncertowa Akademii Muzycznej,
na drugim planie Plac Wolności

Kościół Klarysek z końca XVI w., hotel Pod Orłem z XVIII w., Pomorski Dom Sztuki, który od 2006 r. stanowi salę koncertową Akademii Muzycznej, Dom Towarowy „Jedynak”, który akcentuje wlot ulicy Gdańskiej, Kamienica Emila Bernhardta, i inne. Pierzeje ulicy dają wysoki walor plastyczno-estetyczny, co podnosi prestiż ulicy, który przyczynia się do znacznej aktywności społecznej i uznania jako istotnej w kreowaniu śródmieścia.

Na szczególną uwagę w strukturze przestrzennej miasta zasługuje Dzielnica Muzyczna o powierzchni ok. 12 ha (fot. 4) Jest to wyjątkowy w swej treści, formie, funkcji układ urbanistyczny, którego koncepcję datujemy na lata 1896-1903, a wywodzi się ona z koncepcji miasta-ogrodu. W centralnej części dzielnicy, wzdłuż al. Mickiewicza znajduje się park im. J. Kochanowskiego o pow. ok. 3 ha, założony na początku XX w. w stylu angielskim, bogaty w krzewy i drzewa ozdobne. Dzielnice Muzyczną tworzą obiekty kulturalne, uczelnie i szkoły muzyczne różnych stopni kształcenia. Granicę dzielnicy określają ulice: od północy al. Mickiewicza, od południa ul. Kołłątaja, od wschodu ul. Staszica oraz od zachodu ul. Gdańska. Na tym terenie zlokalizowana jest część instytucji kulturalnych z zakresu muzyki. Są to: Filharmonia Pomorska im. I. J. Paderewskiego, Akademia Muzyczna im. F. Nowowiejskiego, Zespół Szkół Muzycznych im. A. Rubinsteina oraz Teatr Polski im. H. Konieczki. Klimat i wyjątkowość tej przestrzeni dopełnia

Fot. 4. Fragment Dzielnicy Muzycznej z parkiem J. Kochanowskiego, podkreślony od strony południowej – Filharmonią Pomorską im. I. Paderewskiego, od północy – Al. Mickiewicza z secesyjną zabudową, wschodniej – Copernicanum Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego oraz zachodniej niewidoczna na rycinie Akademia Muzyczna im. F. Nowowiejskiego oraz Teatr Miejski im. H. Konieczki

Źródło: www.skyscrapercity.com.

galeria pomników kompozytorów oraz wirtuozów muzyki poważnej. Ponadto, w całości założenia znajduje się posąg Łuczniczki, który jest symbolem Bydgoszczy. Zespół ten tworzy wyjątkową w skali kraju dzielnicę muzyczną zlokalizowaną w centrum miasta. Przestrzeń ta w całości tworzy unikatowy zespół kulturowo-przestrzenny w skali nie tylko regionu, ale i Polski.

Dopełnieniem funkcjonalnym w mieście jest najbardziej reprezentacyjny obiekt – Opera Nova. Jest usytuowana w strategicznym położeniu kompozycyjnym na styku Wyspy Młyńskiej, rzeki Brdy i zachodniej krawędzi Placu Teatralnego. Odgrywa istotną rolę w budowaniu wysokich wartości kulturalnych regionu, co wynika z jej symbolik i zasięgu jej oddziaływania. Stanowi kulturalną wizytówkę miasta. Pewnym dysonansem wprowadzającym zakłócenia w jej odbiorze jest parking postojowy od strony wschodniej przy ul. Karmelickiej.

W układzie dwumiejskim Toruń–Bydgoszcz, Toruń jest ważnym ośrodkiem kultury, możemy go traktować jako perłę regionu obrazującą bogactwo epoki średniowiecznej. Natomiast Bydgoszcz odgrywa nadrzędną rolę w zakresie kluczowych funkcji kulturowych regionu. W Bydgoszczy odbywają się wydarzenia kulturowe o ponadregionalnym i międzynarodowym charakterze, cyklicznie: Międzynarodowy Konkurs Pianistyczny im. Ignacego J. Paderewskiego od 1961 r., Bydgoski Festiwal Muzyczny od 1962 r., kongres Mu-

sica Antiqua Europae Orientalis (pod patronatem UNESCO) od 1966 r., który odnosi się do korzeni kulturowych Europy. Do równie prestiżowych należy: Międzynarodowy Festiwal Sztuki Autorów Zdjęć Filmowych Plus Camerimage (od 2010 r.), Bydgoski Festiwal Operowy, Festiwal Premier, Bydgoskie Impresje Muzyczne, Artpop Festival Złote Przeboje Bydgoszcz. Wspólnym przedsięwzięciem elit kulturalnych obu miast jest Toruń-Bydgoszcz Harmonica Bridge⁶.

W strukturę miasta wpisane są obiekty o wartościach kulturowych, zarówno historycznych, jak i współczesnych. Obecnie w Bydgoszczy funkcjonuje osiem najważniejszych instytucji kultury:

- Opera Nova,
- Filharmonia Pomorska im. I. J. Paderewskiego,
- Teatr Polski im. Hieronima Konieczki,
- Miejski Ośrodek Kultury,
- Galeria Miejska BWA,
- Muzeum Okręgowe L. Wyczółkowskiego,
- Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna. Należy do niej: 36 placówek bibliotecznych, w tym Biblioteka Główna, 18 filii dla dorosłych, 11 filii dla dzieci i 6 ogólnych;
- Wojewódzki Ośrodek Kultury.

W ostatnich latach powstają liczne muzea niepubliczne. Zaliczymy do nich: Muzeum Farmacji, Muzeum Kanału Bydgoskiego, Muzeum Dyplomacji i Uchodźstwa Polskiego, Muzeum Fotografii, Muzeum Wolności i Solidarności.

Miasto pełni wiele funkcji o podstawowym znaczeniu dla społeczeństwa. Architektura miasta, jego elementy, symbole i znaki odbierane są przez człowieka w sposób nieświadomy i intuicyjny. Dzięki nim człowiek identyfikuje i integruje się z przestrzenią. Cechą charakterystyczną obszaru miejskiego Bydgoszczy jest występowanie w przestrzeni publicznej form i miejsc przyciągających użytkowników. W dobie uniwersalizacji architektury idealnym modelem do analizy, który odzwierciedla wielofunkcyjność miasta jest jego centrum, które identyfikujemy jako miejsce masowych spotkań, indywidualnych kontaktów swobodnych i formalnych (Lewandowski 2009, s. 46-49).

Spółeczeństwo kształtuje oraz użytkuje przestrzeń w sposób trojaki: nadając jej określone, materialne kształty, nadając tym kształtom określone funkcje i wartości oraz przyjmując takie, a nie inne formy zachowania się w stworzonych przez siebie przestrzennych ramach (Wallis 1990a, s. 24).

---

⁶ Informacje uzyskane z Wydziału Promocji Miasta Bydgoszcz.

Wielu miejscom, pokolenia nadały różnorodne znaczenia – należy wymienić historyczne centra miast i ich głównie założenia publiczne, np. ul. Długa w Gdańsku, Rynek Starego Miasta w Warszawie, Droga Królewska na Starym Mieście w Krakowie. Są one miejscami wyjątkowymi, niepowtarzalnymi i identyfikującymi. Najważniejsze znaczenie społeczne mają budowle o charakterze symbolicznym m.in. ratusze, sukiennice, czy ważne kamienice. Siła ich oddziaływania wpływa na nasze doznania estetyczne płynące z przebywania w tych przestrzeniach. Wynika to ze spoistości danego dzieła architektonicznego, jak i jego kontekstu, a więc nie tylko jako budowli, ale także jego miejskiego otoczenia (Staniszki 1995, za: Lorens 2006, s. 25). Szczególnie silne są te relacje w odniesieniu do społeczności zamieszkującej dane miasto. Kulturowa jednolitość i bliskość architektury, jaka otacza mieszkańca daje mu poczucie ciągłości, integracji i przynależności społecznej, jak i lokalnego patriotyzmu (Lorens 2006, s. 6).

Na terenie śródmieścia Bydgoszczy wizerunek miasta kształtują obiekty i miejsca o potencjale kulturowym, związane z tradycją i historią miasta. Są to:

- Obiekty symbolizujące: Opera Nova, Filharmonia Pomorska, Spichrze nad Brdą, Kościół Farny, Budynek banku BRE, Ratusz Miejski, Pomnik Łuczniczki.
- Obiekty zabytkowe o szczególnej wartości historycznej: Kościół Klarysek, secesyjne kamieniczki (szczególnie przy ul. Mickiewicza, Focha), Młyny Rottera.
- Miejsca powszechnie identyfikowane: Wyspa Młyńska, główne ulice i place Bydgoszczy, do których zaliczymy ulicę Gdańską, Dworcową, Plac Teatralny, Wolności i Piastowski (*Estetyka...* 2002, s. 13-14).

2. Historia Placu Teatralnego

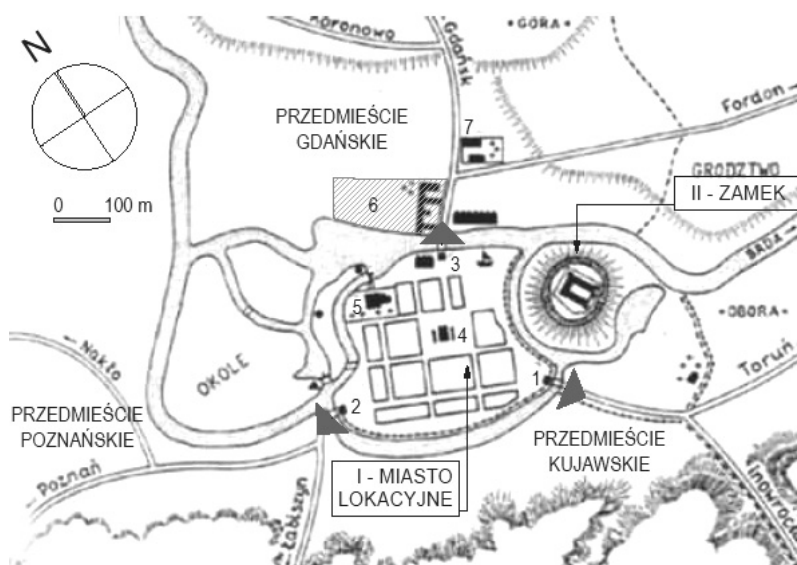
Wytyczenie układu przestrzennego miasta Bydgoszczy nastąpiło w wyniku nadania miastu praw lokacyjnych w 1346 r. Miasto zyskało typowy kształt prostokątnego rynku z wychodzącymi pod kątem prostym ulicami, założony równoległe do biegu rzeki, na osi wschód-zachód z siatką prostopadłych względem siebie ulic. Poza murami miasta zaczęły tworzyć się przedmieścia, które stały się kierunkami rozwoju i rozbudowy miasta. XV-wieczna Bydgoszcz składała się z trzech części:

1. Miasto lokacyjne
2. Zamek

3. Przedmieścia – budowane wzdłuż głównych dróg wylotowych z miasta, połączone z miastem lokacyjnym bramami w murach miejskich (Jarzębska-Pozowska 2005, s. 23-24):

- Przedmieście Kujawskie położone na prawym brzegu Brdy, przy drogach prowadzących do Torunia i Inowrocławia, zwane też Toruńskim lub Inowrocławskim.
- Przedmieście Poznańskie ukształtowane najpóźniej, wzdłuż szlaków prowadzących do Poznania, nazywane również Chwyrowskim.
- Przedmieście Gdańskie ukształtowało się na lewym brzegu Brdy, wzdłuż traktów prowadzących do Gdańska, zwane Zarostowym (Posady 1957, s. 102-109). Stanowi obecny teren Placu Teatralnego (ryc. 1).

Przedmieście to szybko uzyskało charakter dzielnicy handlowej, co wynikało z dogodnego położenia przy trasie ważnego szlaku handlowego. Przy placu krzyżowały się dwie drogi. Pierwsza prowadziła z miasta do Myśliczyna w kierunku Świecia i Gdańska, druga przebiegała na znacznym odcinku, równoległe do Brdy łącząc Fordon i Nakło. Do końca XVIII w. na tym

Ryc. 1. Układ urbanistyczny XV-wiecznej Bydgoszczy: 1. Brama Kujawska, 2. Brama Poznańska, 3. Brama Gdańska, 4. Ratusz, 5. Fara, 6. Klasztor Karmelitów (obecnie obszar Placu Teatralnego), 7. Szpital św. Ducha

Źródło: Opracowanie L. Lewandowski na podstawie Łbik L., 1994, *Komunikaty archeologiczne*, Bydgoszcz.

obszarze dominowała zabudowa sakralna – Kościół i klasztor Karmelitów oraz kościół św. Ducha. W 1615 r. Kościół przejęły klaryski. Całość dopełniały: folwarki, spichrze, ogrody, zabudowa mieszkalna. W XIX w. nastąpiła rozbudowa przedmieścia gdańskiego w kierunku północnym – obecnie ulica Gdańska oraz wschodnim – obecnie ul. Jagiellońska. Pierzeje ulic zaczyna tworzyć zabudowa o charakterze publicznym. W XIX w. następuje kasacja obiektów sakralnych (Hojka 1994, s. 24-25).

W 1824 r. powstaje pierwszy Teatr Miejski, przyczyniając się do ukształtowania placu miejskiego i nadania mu nazwy Plac Teatralny. Teatr powstał na fundamentach przyklasztornego kościoła karmelitów. Pierwszy teatr mieścił się w niewielkim klasycystycznym gmachu o prostej bryle i fasadzie poprzedzonej szerokim, trzyosiowym westybulem. W 1835 r. budynek spłonął i rok później został odbudowany, a następnie zniszczony w 1890 r. (Bręczewska-Kulesza 2008, s. 82-91).

Z początkiem XIX w. następuje intensywny rozwój gospodarczy miasta, związany z powstaniem Węzła Wodnego, doprowadzeniem linii kolejowych oraz rozwojem przemysłu. W Bydgoszczy oraz w pozostałych terenach zaboru pruskiego następuje minimalizacja życia kulturalnego. Dopiero na przełomie XIX i XX w. władze pruskie przystąpiły do rozbudowy placówek kulturowych oraz dofinansowania ich działalności. Podniesienie poziomu kulturowego miast zaboru pruskiego miało na celu popieranie kultury niemieckiej, stanowiącej instrument polityki germanizacyjnej. Przez długie lata władze niemieckie nie miały wiele do zaproponowania społeczeństwu Bydgoszczy w dziedzinie kultury. Jediną ważną placówką był Teatr Miejski, który uległ spaleni w 1890 r. Nowy gmach wzniesiono na gruzach poprzedniego⁷. Trzeci teatr został zaprojektowany przez berlińskiego architekta Ch. H. Seelinga⁸.

---

⁷ W Bydgoszczy, jak i w innych miastach zaboru pruskiego – zinstytucjonalizowane życie kulturalne było znikome. Spowodowane to było świadomym niedoinwestowaniem wschodnich obszarów Prus, zwłaszcza poznańskiego i Prus Zachodnich. Władze centralne nie widziały potrzeby rozwoju kulturowego na terenach ścierania się przeciwieństw narodowościowych oraz obawy przed wykorzystaniem kultury, oświaty i nauki do wzmocnienia i integracji społeczeństwa polskiego. Poważne zaniedbania w zakresie kultury powodowały m.in. niechęć wykształconej części społeczeństwa niemieckiego do osiedlania się na tych terenach. Aby zapobiec temu zjawisku przystąpiły do rozbudowania placówek kulturalnych. Biskup (1991), s. 585- 600.

⁸ Henrich Christian Seeling – urodził się 1.10.1852 r. w Zeulenroda, w Turynii. Głównym działaniem architektonicznym były teatry. Architekt wniósł istotny wkład do budowy wartościowej architektury Bydgoszczy, z czego większość budowli istnieje do dziś. Pierwszą i najbardziej prestiżową budowlą Seelinga w Bydgoszczy był nieistniejący już Teatr Miejski (lata 1894-1896). Kolejne realizacje to kościół Chrystusa Króla w Bydgoszczy, Willa Henricha

Fot. 5. Plac Teatralny z Teatrem Miejskim widok z lotu ptaka, ok. 1941 r.

Źródło: www.skyscrapercity.com.

Budynek teatru był jednym z najbardziej reprezentacyjnych obiektów miasta przełomu XIX i XX w. (fot. 5) Teatr wypełnił północno-wschodnią część placu. Zabudowa stała się integralną częścią miasta, a teatr zakomponowany w jego strukturze podkreślał rangę placu. Plac Teatralny szybko stał się wyróżnikiem i akcentem przestrzeni miejskiej akceptowanej społecznie.

Przemiany architektoniczne i urbanistyczne Bydgoszczy w ubiegłym wieku dwukrotnie przechodziły z rąk niemieckich w polskie i z polskich w niemieckie będąc przykładem ideologii i propagandy. Najważniejszym przedsięwzięciem, którego podjął się hitlerowski rząd miasta była przebudowa centrum, na którą składały się dwa najistotniejsze zadania: zniszczenie kościoła pojezuickiego tworzącego zachodnią pierzeję rynku, ponadto, planem narodowosocjalistycznej doktryny urbanistycznej było stworzenie forum Placu Defilad. W Bydgoszczy miejscem zgromadzeń miał się stać Stary Rynek – plac przed Ratuszem, przedłużony o ulicę Mostową. W związku z powyższym planem dla zapewnienia komfortu przemarszu wojsk zaplanowano znaczne wyburzenia zabudowy ulicy Mostowej. W ten sposób zniszczono wartościowy układ urbanistyczny miasta. Zniszczenie teatru nastąpiło w wyniku działań wojennych w 1945 r.⁹

Dietza (obecnie budynek polskiego radia Pomorza i Kujaw), Fara ewangelicka p.w. św. Krzyża, kamienica Emila Werckmeistra – następnie gmach Komunalnej Kasy Oszczędnościowej. Bręczewska-Kulesza (1999), 15-36.

⁹ Tego rodzaju fora miały powstać m.in. w Poznaniu, Wrocławiu a nawet Berlinie. Jastrzębska-Puzowska, Wysocka (2007), s. 57-62.

Współcześnie przestrzeń Placu Teatralnego stanowi rozległy zieleniec oraz obszary komunikacji kołowej i pieszej: ulica Mostowa, Marszałka Focha. Ich skrzyżowanie akcentuje dominanta sakralna w postaci kościoła Kларыsek. Od strony zachodniej plac ogranicza niezakomponowana zieleń, ulica Karmelicka oraz budynek Opery Nova. Północna i wschodnia pierzeja zamykająca plac to zwarta zabudowa, w większości XIX-wiecznych budynków, wartościowych pod względem historycznym i architektonicznym. Stronę południową placu podkreśla rzeka Brda (*Propozycja...* 2007, s. 26).

Obecna forma Placu Teatralnego jest przypadkowa, wyraźnie zaniedbana, pozbawiona swojego pierwotnego charakteru. Jest miejscem o nieokreślonej formie urbanistycznej, wyizolowanym od reszty śródmieścia, a jednocześnie ważnym elementem rewitalizacji Bydgoszczy. Jego historyczna rola, znaczenie, jak i wymogi kompozycyjne obligują do przywrócenia istotnej wartości tego placu, jako jednostki identyfikacyjnej, orientującej i krystalizującej układ miejski.

3. Ocena stopnia degradacji Placu Teatralnego w kontekście śródmieścia

Do prawidłowej waloryzacji placu przyjmuje się 4 podstawowe kryteria degradacji: materialna, funkcjonalna, moralna oraz kompozycyjna (Mironowicz, Ossowicz 2005, s. 39-42).

Proces zmian na Placu Teatralnym następuje w styczniu 1945 r. Wówczas Komitet Obchodów 600-lecia nadania praw miejskich Bydgoszczy, a dokładnie jego Sekcja Urbanistyczna zaprezentowała *Program prac nad uporządkowaniem miasta*. Jego decyzją dokonano rozbiórki ruin gmachu zniszczonego teatru, na jego miejscu zaproponowano zieleniec (Jastrzębska-Puzowska, Wysocka 2007, s. 57-67). W latach 1959-1961 plac poszerzono i zagospodarowano w obecnym kształcie. Z placu zostaje usunięty jeden z symboli Bydgoszczy, pomnik Łuczniczki, który przeniesiono do Parku im. J. Kochanowskiego. Rangę placu obniża umiejscowiony w jej wschodniej części parking postojowy, który oddziela przestrzeń placu od gmachu Opery Nova. Mając na względzie znaczenie placu jako przestrzeni o wyjątkowym statusie w budowie wizerunku miasta należy stwierdzić, że postępująca deformacja placu, wprowadza zakłócenia w odbiorze całego układu śródmieścia w kontekście zarówno kompozycyjnym, jak i społecznym.

Za punkt odniesienia przy ocenie stopnia degradacji, przyjęto znaczenie placu z okresu międzywojennego uznając, że powrót do funkcji, jaką pełnił jest właściwy.

Kryterium degradacji materialnej – przy ocenie został dokonany podział na elementy znajdujące się bezpośrednio na placu, jak i jego pierzejowe otoczenie kształtujące ramy placu. Daje to zróżnicowany odbiór stopnia dewastacji. Niska wartość elementów małej architektury na placu wpływa destrukcyjnie na jakość całości założenia. Oceniamy ją jako dewastację wysokiego stopnia. Tylko sąsiedztwo XIX-wiecznych kamienic daje obraz pozytywny. W całości można ocenić stan jako pośredni, zmierzający do niższego, ponieważ brak konkretnych, przestrzennych działań zlokalizowanych na centralnym terenie Placu Teatralnego powoduje dalsze jego niszczenie.

Kryterium degradacji funkcjonalnej – obecny sposób użytkowania jest niezgodny z rangą miejsca i wartościami kulturowymi, jakie pełnił w przeszłości. Na terenie placu widoczne jest obniżenie standardu użytkowania, co powoduje podwyższenie poziomu degradacji, współcześnie jest wyizolowany, nie jest miejscem aktywizacji społecznej. W obszarze placu widoczne jest tylko jego doraźne użytkowanie. Prowadzona działalność, która nie jest zgodna z rangą miejsca potęguje wysoki poziom degradacji. Zarówno teren Placu Teatralnego, jak i jego obrzeża obligują do zasadniczych zmian w sposobie użytkowania. Dotyczy to likwidacji parkingu postojowego przy ulicy Karmelickiej, jak i zagospodarowania nabrzeża na bulwary przy jego krańcu południowym (fot. 6).

Fot. 6. Obszar niewłaściwego użytkowania przestrzeni między Operą Nova a Placem Teatralnym wprowadza duży dysonans w reprezentacyjnym fragmencie miasta

Fot. Ł. Lewandowski (fot. 6, 7).

Kryterium degradacji moralnej – obejmuje przede wszystkim wizerunek miejsca. Ta ocena jest szczególnie istotna ze względu na szybki rozwój miast i znaczne tempo życia współczesnego człowieka, w którym społeczne poczucie identyfikacji miasta jest najwyższą wartością. Wpływa na kształt jego osobowości, gdy zachodzi interakcja między człowiekiem a otoczeniem. Przestrzeń otaczająca go nie powinna być anonimowa.

Odpowiedzialność za przestrzeń, jej organizację oraz jakość jest bardzo istotna. Przestrzeń kształtuje grupy społeczne, które utożsamiają się z nią albo ją odrzucają, wpływając na pozytywne, lub jej negatywne zachowania społeczne (Sierecka-Nowakowska 2011, s. 57-58). W związku z powyższym analiza moralna odgrywa istotną rolę w ocenie miasta i jego wartości. Stan degradacji Placu Teatralnego należy określić jako wysoki. Wynika to z całkowitej degradacji terenu Placu przez izolację, a nawet utratę statutu przestrzeni ważnej, który sukcesywnie pogłębiał się od dnia zniszczenia teatru. Jego wyburzenie doprowadziło do wyizolowania placu, jako przestrzeni najwyższej rangi. Obecnie plac nie spełnia elementarnych potrzeb człowieka wynikających z jego potrzeb społecznych. Czytelność przestrzenna, poczucie harmonii i ładu przestrzennego oraz przynależność do danej przestrzeni i utożsamianie się z nią, jest ważnym aspektem społecznym, który w analizowanym kryterium na Placu Teatralnym budzi poważne zastrzeżenia w odgrywaniu swojej roli. Znaczenie historyczne i lokalizacja w układzie śródmiejskim obliguje do wypracowania na placu dóbr o charakterze emocjonalnym, edukacyjnym, symbolicznym, integrującym i estetycznym (fot. 7).

Kryterium degradacji kompozycyjnej – stan degradacji obszaru należy określić jako średni. Plac Teatralny jest zlokalizowany przy głównej

Fot. 7. Plac Teatralny z ulicy Mostowej.
Przypadkowa zieleni, gubi reprezentacyjny charakter miejsca

Fot. 8. Główna oś kompozycyjna miasta w kierunku północnym. Ul. Mostowa z „Mostem Królowej Jadwigi” wchodząca w ul. Gdańską. Plan pierwszy stanowi historyczna zabudowa przy nabrzeżu rzeki Brdy i ul. Marszałka F. Focha oraz fragment Placu Teatralnego. Odbiór społeczny znacznie obniża źle użytkowana przestrzeń publiczna

Źródło: www.skyscrapercity.com.

osi północ-południe, którą wyznacza ulica Mostowa, przechodząca w ulicę Gdańską. Wnętrze placu jest pozbawione czytelnych zasad kompozycji. Poszczególne elementy wypełniające plac nie tworzą spójnej całości, co w konsekwencji wprowadza chaos. Obecnie stan placu obniża wartość i rangę śródmieścia. Ponadto, nie podkreśla głównego kierunku na rynek bydgoski, nie tworzy spójnego wnętrza (fot. 8).

Według 3-stopniowej skali ocen i 4 zasadniczych kryteriów przyjętych za podstawę stopnia degradacji stwierdza się (tab. 1):

Tabela 1

Stopień degradacji Placu Teatralnego w Bydgoszczy

Stopień degradacji						
	Materialna	Funkcjonalna	Moralna	Kompozycyjna	Razem	Uśredniony stopień degradacji podukładu
Nazwa podukładu						
Plac Teatralny	2	2	3	2	9	2.25

Przyjęto skalę ocen: 0 – brak degradacji, 1 – degradacja niska, 2 – degradacja średnia, 3 – degradacja wysoka.

Opracowanie własne (tab. 1-3).

Stopień degradacji Placu Teatralnego należy uznać za średni. Powinno się mieć na uwadze duże wartości kulturowe, symboliczne kontekstu otoczenia placu, które wynikają z jego historycznego położenia. Jego otoczenie przestrzenne obliuguje do maksymalnego zwrócenia uwagi na stopień dewastacji placu, który powinien podlegać stałej i wieloaspektowej ocenie z rzetelnymi wnioskami.

4. Ocena możliwości przekształceń Placu Teatralnego

Według uwarunkowań zewnętrznych i wewnętrznych wyróżnia się istotne czynniki strukturalne i funkcjonalne, które sprzyjają lub utrudniają możliwości przekształceń¹⁰ (tab. 2, 3).

W ocenie całokształtu badanego przypadku stwierdzono, że możliwości przekształceń Placu Teatralnego są duże. Odpowiednie ukierunkowane na wartości kulturowe, dają szansę utworzenia wartościowej przestrzeni placu, która ujednocili i powiąże strukturalnie wszystkie obiekty kultury śródmieścia. W analizowanym przypadku zdecydowaną przewagę mają czynniki sprzyjające możliwością przekształceń. Wyzwaniem jest opracowanie programu rozwoju popartego badaniami i analizami we wszystkich aspektach.

5. Adaptacja przestrzeni do nowej funkcji

W sytuacji coraz intensywniej rozwijających się przedmieść, przy częstym i postępującym upadku statusu wartości prestiżowej dzielnic śródmiejskich, w wielu miastach pojawiły się koncepcje ich rewitalizacji. Wspólną cechą wprowadzanych programów odnowy jest podniesienie jakości przestrzeni przez jej uatrakcyjnienie oraz rozbudowę programu stref centralnych, z jednoczesnym wykorzystaniem walorów związanych z przeszłością tych obszarów. Społeczna akceptacja takich założeń jest wynikiem poszukiwań układów o istotnej identyfikacji. Realizacje ostatnich lat potwierdzają argumenty świadczące o wyjątkowej roli przestrzeni związanych z wartościami kultury w kreowaniu współczesnego miasta (Jastrząb 2009, s. 51-54).

---

¹⁰ Określając możliwości rozwoju oraz przekształceń funkcjonalno-przestrzennych Placu Teatralnego przyjęto metodologię opracowaną przez Gorgoń oraz Gasidło. Metodologia ta uwzględnia zewnętrzne czynniki wpływające na możliwości rewitalizacji istniejącego układu oraz czynniki wewnętrzne, które wynikają ze stanu danego terenu. W tych kategoriach można wymienić czynniki strukturalne oraz funkcjonalne oraz dokonać ich podziału na takie, które sprzyjają przekształceniom, albo je utrudniają. Gorgoń, Gasidło (1999).

Tabela 2

Czynniki zewnętrzne wpływające na możliwości przekształceń
Placu Teatralnego

	Sprzyjające przekształceniom	Utrudniające przekształcenia
Strukturalne	<ol style="list-style-type: none"> 1. Historyczne położenie placu – rejon Śródmieścia. 2. Centralne położenie w mieście i ważne otoczenie przestrzenne o szerokim zasięgu działania. 3. Pełna infrastruktura techniczna. 4. Teren jest własnością miasta. 	<p>Czynniki zewnętrzne niesprzyjające przekształceniom w zakresie funkcjonalnym, jak i strukturalnym wynikają z braku konkretnej wizji komplementarnych działań dotyczących obszaru Placu Teatralnego.</p>
Funkcjonalne	<ol style="list-style-type: none"> 1. Lokalizacja na obszarze zróżnicowanym funkcjonalnie. 2. Teren znajduje się wśród planowanych i częściowo realizowanych inwestycji kulturowo-rekreacyjnych m.in. rewitalizacja Wyspy Młyńskiej, budowa przystani żeglarskiej, odbudowa historycznej ulicy Jatki oraz zachodniej pierzei rynku. 3. Dobra dostępność komunikacyjna w układzie kołowym oraz szynowym. 4. Planowany projekt rewitalizacji Kanału Bydgoskiego* (komunikacja wodna). 	

* Bydgoski Węzeł Wodny stanowią: Wisła, Brda, Kanał Bydgoski oraz Stary Kanał Bydgoski. Jest centralnym punktem na drodze wodnej Berlin–Kaliningrad. Miasto połączone jest z ogólnokrajowym systemem dróg śródlądowych przez unikatowy w skali kraju, węzeł hydrograficzny, łączący Wisłę i Odrę. Obecne znaczenie Bydgoskiego Węzła Wodnego, jako śródlądowej drogi wodnej jest znikome, co wynika m.in. z zaniechania w ostatnich trzydziestu latach wielu prorozwojowych inwestycji. *Strategia...* (2004).

Tematyka wpływu obiektu kultury w procesie adaptacji przestrzeni dla nowej funkcji, z jednoczesną jej rewitalizacją, jest coraz szerzej podejmowana w literaturze. Współcześnie szeroko pojmowane ośrodki kultury stanowią ważny wyznacznik jakości przestrzeni publicznych. Obiekty te spójne z kontekstem, wzbogacają miasto o ważne dla jego kompozycji (jak również statusu i wizerunku) przestrzenie publiczne lub same stają się jego istotnym wyróżnikiem¹¹. Jest to szczególnie istotne w miastach anonimowych, bez ważnego wyróżnika oraz zachwianej tożsamości, lub jej braku.

Znaczenie Placu Teatralnego w przestrzennej strukturze miasta do II Wojny Światowej nakazuje przywrócenie jego wartości. Wysoki proces dewastacji, przy znacznym stopniu możliwości przekształceń, jakie zobrazowa-

¹¹ Gyurkovich (2007), s. 5-9; Szerzej na ten temat Paszkowski (2003).

Tabela 3

Czynniki wewnętrzne wpływające na możliwości przekształceń
Placu Teatralnego

	Sprzyjające przekształceniom	Utrudniające przekształcenia
Strukturalne	<ol style="list-style-type: none"> 1. Teren jest własnością miasta. 2. Historyczna wartość placu. 3. Zwartarty układ przestrzenny. 4. Stanowi wyodrębniony pod względem funkcjonalnym oraz przestrzennym fragment miasta. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Na placu znajduje się forma zieleni w postaci 4 cisów stanowiących pomnik przyrody.
Funkcjonalne	<ol style="list-style-type: none"> 1. Czytelna możliwość przekształceń funkcjonalnych na terenie placu. 2. Obszar dobrze wkomponowany w strukturę miasta zapewniający stabilność oraz przynależność funkcjonalną. 3. Znikoma infrastruktura architektoniczna, teren łatwy do przejścia i adaptacji docelowej. 	

ły powyższe analizy, dodatkowo obliguje do wielopoziomowego podejścia do problemu. Proces przekształceń zdegradowanego terenu należy rozstrzygać w kontekście historycznym, urbanistycznym, architektonicznym, jak i społecznym. Wobec niekwestionowanego potencjału istnieją szanse i możliwości. Plac Teatralny może mieć duże znaczenie w tworzeniu *Dzielnicy Kultury*¹² Bydgoszczy jako stolicy kulturowej regionu. Jest to świadoma próba kształtowania nowego zespołu w ramach rewitalizacji obszaru miejskiego. Przeprowadzone analizy oraz obserwacje procesu rozwoju przestrzennego zmuszają do refleksji i wniosków:

- Wprowadzona zabudowa na placu powinna pełnić funkcje kulturotwórcze.
- Architektura na Placu Teatralnym powinna dążyć do centralizacji funkcji miejskich. Uczynić formę urbanistyczną placu, wydobyć, podkreślić

¹² Rewitalizacja historycznej dzielnicy Temple Bar w Dublinie jest przywoływana jako jeden z pierwszych przykładów interwencji opartej na funkcjach kulturalnych, tzw. *culture – led regeneration* na obszarze śródmieścia miasta europejskiego. Jest to w miastach ery postindustrialnej nowy typ przestrzeni określony mianem *dzielnicy* lub *kwartałem kultury*. Uzyskano spektakularny sukces zarówno pod względem urbanistycznym, jak i architektonicznym. Wypracowano aktywnie wykorzystywany kwartał miejski o wysokiej wartości przestrzeni miejskich z nagromadzeniem zróżnicowanych funkcji. Kwartał lub dzielnica kultury stanowi charakterystyczny obszar miejski związany z kulturą skupiając instytucje, osoby i przemysł. Stają się one jednym z narzędzi coraz częściej stosowanych przez zespoły zajmujące się rewitalizacją miast. Paniewicz (2009), s. 184-185.

ciągi komunikacji kołowej i pieszej. Powinna wprowadzać nową jakość, a jednocześnie stanowić tło dla uczytelnienia istniejących wartości urbanistycznych i architektonicznych.

- Należy podkreślić istniejące ciągi i pola widokowe, w tym punkty silne w istniejącym układzie przestrzennym (Opera Nova, Fara Bydgoska oraz spichrze – jako dominanty wieloznaczeniowe).
- Dążenie do podkreślenia znaczenia Opery Nova przez likwidację parkingu postojowego oraz eliminację substandardów pawilonowych znajdujących się na samym palcu, a także przekształcenia degradowanej struktury miejskiej bezpośredniego sąsiedztwa opery.

Dla uzyskania *Dzielnicy Kultury Bydgoszczy* zasadne jest założenie, zawarte w *Lokalnym Programie Rewitalizacji dla Miasta Bydgoszczy*, całkowitej eliminacji komunikacji kołowej (z pozostawieniem istniejącej już komunikacji szynowej) na istniejącym poziomie w ciągu ulicy Marszałka Focha na odcinku od Urzędu Wojewódzkiego do Opery Nova. Powyższe założenie spowoduje włączenie ul. M. Focha w system przestrzeni publicznej o charakterze ciągu usługowo-handlowego, podniesie walory przestrzeni publicznej oraz stworzy atrakcyjne warunki do dalszego rozwoju.

Podsumowanie

Miasta polskie początku XXI w. stoją przed wyborem dalszego kierunku swojego rozwoju. Może on przebiegać dwójako: przez uzupełnienie istniejących poprawnie wykształconych struktur (ale wciąż mających wiele miejsc niezagospodarowanych), lub zakomponowanych w sposób podkreślania swojej indywidualności i specyfiki struktur miejskich. Poszukiwanie to jest reakcją na odczuwalne procesy globalizacji. Ułomnością polskiej współczesnej architektury i urbanistyki jest bezkrytyczne naśladowanie złych wzorców zachodnich przy braku poszanowania wartości lokalnych. Niekorzystnym zjawiskom towarzyszy introwertywność współczesnej architektury, zanik ducha miejsca i symbolicznych wartości przestrzeni. Potrzeba określenia tożsamości jest reakcją na rosnącą konkurencję między miastami, jak i tendencje metropolizacyjne. Niezwykle istotny w kontekście miasta jest jego odbiór społeczny i jego rosnące oczekiwania, wpływające na kształt współczesnego miasta (Jastrzab 2009, s. 166-167). Bydgoszcz jako miasto przemysłowe straciło swój charakter. Poszukiwania nowego wymiaru i tożsamości należy skierować zgodnie z wytycznymi *Strategii Rozwoju Województwa*, w której Bydgoszczy przypisano pierwszorzędny rozwój funkcji naukowo-kulturowych.

Natomiast Plac Teatralny, jako istotny element w strukturze powinien być rozpatrywany w:

- ujęciu historycznym ze wskazaniem do przywrócenia pierwotnej roli placu i jego kulturowego znaczenia;
- kontekście *Dzielnicy Kultury*, jako silne centrum wielkomięskie;
- opracowaniu plan rozwoju Placu Teatralnego, dającego szansę naprawy wartości kompozycyjnych i funkcjonalnych śródmieścia;
- w przestrzennym kontekście szerokiego zasięgu, analizując powiązania widokowe i funkcjonalne między wszystkimi elementami tworzącymi obszar problemowy, tj: Wyspa Młyńska, Opera Nova, zespół staromiejski, Plac Teatralny, ulica Gdańska, Dzielnica Muzyczna.

Niezależnie od kręgu kulturowego, więzi społecznych, różnorodności emocji i aktywności, przestrzeń ma jeden wspólny, o szczególnym znaczeniu aspekt, jest nim ład przestrzenny. Jakkolwiek będzie kształtowała się przestrzeń, według zasad w swej odrębności kulturowej, ze swoimi cechami, nawykami, preferencjami, odczucie ładu lub chaosu jako przeciwstawnego zjawiska będzie zawsze odbierane jednoznacznie (Sierecka-Nowakowska 2011, s. 61).

Literatura

- Bauman Z., 2000, *Globalizacja i co z tego dla ludzi wynika*. PIW, Warszawa.
- Biskup M. (red.), 1991, *Historia Bydgoszczy*, t. 1 do 1929. PAN, Warszawa–Poznań.
- Bręczewska-Kulesza D., 1999, *Bydgoskie realizacje Henricha Seelinga*, [w:] *Materiały do dziejów kultury i sztuki Bydgoszczy i regionu*, z. 4, Z. Kruszelnicki. (red.). Wojewódzki Ośrodek Kultury w Bydgoszczy, Bydgoszcz.
- Bręczewska-Kulesza D., 2003, *Ulica Gdańska w Bydgoszczy – przewodnik historyczny*. Wojewódzki Ośrodek Kultury w Bydgoszczy.
- Bręczewska-Kulesza D. 2008, *Gmachy Teatru Miejskiego w Bydgoszczy*, [w:] *Siedziby teatrów, teatrzyków, oper, filharmonii – historia i architektura*, D. Bręczewska-Kulesza, A. Wysocka. (red.). Towarzystwo Miłośników Miasta Bydgoszczy, Bydgoszcz.
- Estetyka i ład przestrzenny miasta Bydgoszczy*, Bydgoszcz, 2002.
- Gorgoń J., Gasidło K., 1999, *Modelowe przekształcenia terenów przemysłowych i zdegradowanych*. UNDP, UNCHS (Habitat), Katowice.
- Gyurykovich M., 2007, *Współczesne muzea w strukturze miasta*. Wyd. Politechniki Krakowskiej, Kraków.
- Hojka Z., 1994, *Plac Teatralny*. „Promocje pomorskie”.
- Jastrząb T., 2009, *Struktury urbanistyczno-architektoniczne w procesie przekształcenia przestrzeni współczesnych miast na przykładzie Poznania*. Wyd. Politechniki Poznańskiej, Poznań.

- Jastrzębska-Puzowska I., 2005, *Od miasteczka do metropolii. Rozwój architektoniczny i urbanistyczny w Bydgoszczy w latach 1850-1920*. MADO, Toruń.
- Jastrzębska-Puzowska I., Wysocka A., 2007, *Usuwanie śladów, zacieranie tradycji. Architektura i urbanistyka Bydgoszczy w czasie II wojny światowej i w pierwszych latach powojennych*, [w:] *Materiały do dziejów kultury i sztuki Bydgoszczy i regionu*, z. 12, K. Bartowski, P. Winter (red.). Bydgoszcz.
- Karwińska A., 2008, *Gospodarka przestrzenna – uwarunkowanie społeczno-kulturowe*. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Kochanowski M., 2005, *Tendencje kształtowania przestrzeni publicznych miast XX wieku*. Biblioteka Urbanisty, nr 5, Warszawa.
- Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju*, MRR, <http://www.mrr.gov.pl> z 07.02.2012 r.
- Kukliński A., 1999, *Metropolia Warszawy wobec wyzwań procesów globalizacji*, [w:] *Transformacja polskiej przestrzeni w perspektywie integracji europejskiej*, J. Kołodziejski (red.). Biuletyn KPZK PAN, z.189, Warszawa.
- Lewandowski Ł., 2009, *Funkcja i forma w strukturze przestrzennej miasta w aspekcie społecznych potrzeb, Format UTP*. Kwartalnik Uniwersytetu Technologiczno-Przyrodniczego, Bydgoszcz.
- Lorens P., 2004, *Tożsamość, a autentyczność przestrzeni publicznej współczesnych wielkoskalowych założeń urbanistycznych*, [w:] *Wielkoskalowe projekty inwestycyjne jako czynnik podnoszenia konkurencyjności polskiej przestrzeni*. T. Markowski (red.). Biuletyn KPZK PAN, z. 210, Warszawa.
- Lorens P., 2006, *Tematyzacja przestrzeni publicznej miasta*. Wyd. Politechniki Gdańskiej, Gdańsk.
- Markowski T., 2005, *Procesy integracji i dezintegracji obszarów zurbanizowanych – wyzwania dla polityki metropolitalnej*, [w:] *Integracja i dezintegracja obszarów metropolitalnych*, P. Lorens (red.). „Urbanista”, Gdańsk.
- Mikielewicz R., 2009, *Metropolitalność – wymiar kulturowy przestrzeni*, [w:] *Metropolie – problemy rozwoju*, W. Czarnecki, M. Proniewski (red.). Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Białymstoku, Białystok.
- Mironowicz I., Ossowicz T., 2005, *Metodologia badania degradacji obszarów o funkcjach metropolitalnych*, [w:] *Transformacja zdegradowanych struktur przestrzennych metropolii polskich*, T. Parteka (red.). Biuletyn KPZK PAN, z. 223, PAN, Warszawa.
- Pancewicz Ł., 2009, *Rewitalizacja dzielnicy śródmiejskiej w oparciu o funkcje turystyki kultury na przykładzie Temple Bar w Dublinie*, [w:] *Wybrane zagadnienia rewitalizacji miast*, P. Lorens, J. Martyniuk-Pęczek (red.). Wyd. „Urbanista”, Gdańsk.
- Parteka T., 2005, *Transformacja struktur metropolitalnych w warunkach konkurencji*, [w:] *Transformacja zdegradowanych struktur przestrzennych ..., op. cit.*
- Paszkowski Z., 2003, *Transformacja przestrzeni śródmiejskich – na przykładach wybranych miast europejskich*. Walkowska Wyd., Szczecin.

- Posadzy W., 1957, *Bydgoszcz. Studia z historii budowy miast polskich*. Komitet do spraw Urbanistyki i Architektury, z. 2/17, „Arkady”, Bydgoszcz, s. 102-109.
- Propozycja założeń rozwoju przestrzennego śródmieścia*, Miejska Pracownia Urbanistyczna, Bydgoszcz, 2007.
- Sierecka-Nowakowska B., 2011, *Transformacja przestrzeni Łodzi przemysłowej w procesie metropolizacji*. Studia KPZR PAN, t. CXXXIX, Warszawa.
- Strategia rozwoju Bydgoszczy do 2015 r.*, Załącznik do Uchwały nr XXXVI/795/04 Rady Miasta Bydgoszczy z 10 listopada 2004 r.
- Umiński J., 2004, *Bydgoszcz przewodnik*. Wyd. Uczelniane TiH, Bydgoszcz.
- Wallis A., 1977, *Miasto i przestrzeń*. PWN, Warszawa.
- Wallis A., 1978, *Kultura i więź przestrzenna*. Książka i Wiedza, Warszawa.
- Wallis A., 1990, *Przestrzeń społeczna*. Niezależna Oficyna Wyd., Warszawa.
- Wallis A., 1990a, *Socjologia przestrzeni*. Niezależna Oficyna Wyd., Warszawa.